

Слободанка ЦВЕТКОВИЋ

Историјски архив Пожаревац

slobodankasasa@gmail.com

Izvorni naučni rad/ Original scientific paper

UDK/UDC: 93/94:930:930.25(093)

ДОКУМЕНТИ ИСТРГНУТИ ИЗ КОНТЕКСТА – ОПАСНОСТ ОД МАНИПУЛИСАЊА НАУКОМ

Апстракт: *Рад разматра проблематику дигитализације и представљања дигитализованих докумената на интернету, односно опасност која по (историјска) сазнања како стручних, а посебно нестручних корисника дигитализоване архивске грађе носи објављивање појединих докумената или делова фондова и збирки са „одабраним“ документима. Такође, бројне установе којима није задатак чување архивске грађе, осим архива, све више прикупљају архивску грађу и чине је доступном корисницима. Прикупљање се врши селективно, са одређеним унапред дефинисаним тезама које се желе доказати том грађом. Архивистика заступа становниште фондовске целине и принципа провенијенције које сматрамо да треба применити и код дигитализације. Историјска истраживања заснована на архивској грађи и сарадња архивиста и историчара у представљању историјске истине јесте најбољи начин борбе против псеудоисторичара, и сензационалиста који злоупотребљавају документа и манипулишу науком.*

Кључне речи: *Дигитализација, архиви, архивска грађа, историја, историчари, методологија историјског истраживања, дигитална хуманистика.*

DOCUMENTS TORN OUT OF CONTEXT - THE DANGER OF MANIPULATING SCIENCE

Abstract: *The paper discusses the issue of digitization and presentation of digitized documents on the Internet, i.e. the danger posed by (historical) knowledge as professional, and especially unprofessional users of digitized archives, publishing certain documents or parts of funds and collections with "selected" documents. Also, numerous institutions that do not have the task of preserving archival records, apart from archives, are increasingly collecting archival records and making it*

available to users. Collection is done selectively, with certain pre-defined theses that want to prove that material. Archival science represents the population of the fund as a whole and the principles of provenance, which we believe should be applied to digitalization as well. Historical research based on archival records and the cooperation of archivists and historians in presenting historical truth is the best way to fight against pseudo-historians, and sensationalists who abuse documents and manipulate science.

Key words: *Digitization, archives, archival records, history, historians, methodology of historical research, digital humanities.*

Свако од нас има осећај да иза његовог сопственог живота постоји масовна историја, чију снагу и притиске он, додуше, уочава јасније него законе или правац.

Фернан Бродел, *Списи о историји*, Београд 1992, 112.

Мит о науци или све је релативно

Последњи човек на свету, Арно, у роману Борислава Пекића под насловом *1999*, у далекој будућности, истражује археолошке остатке Гулага,¹ радног логора у совјетској Русији. Том приликом налази спис Александра Солжењицина, *Један дан у животу Бориса Денисовича*. Покушава да на основу пронађених остатака, материјалних и писаних, реконструише давну прошлост људске врсте. Из свог угла последњег човека и из мало „остатака“ које је пронашао, он Гулаг доживљава као Рај. Због тих малобројних остатака, али и због личне усамљености, он изводи закључке о Гулагу као Рају, а остатке живота на скученом простору логорских барака као симбол блискости припадника људске врсте. Читајући овај роман историчар се нужно замисли о својој науци и истраживању, о реконструкцији догађаја на основу фрагментарних извора и личних осећања истраживача. Можемо рећи да Арно доноси закључке на основу оскудних извора (материјалних и писаних), без шире основе, доноси закључке истргнуте из контекста, из времена, простора и друштва које посматра.

¹ Рус. *ГУЛлаг* — скраћеница од *Главна управа за логоре и колоније поправног рада* (рус. *Главное управление исправительно-трудовых лагерей и колоний*) НКВД-а. Ова управа је званично основана 25. априла 1930. а укинута 13. јануара 1960. г. Александар Солжењицин, добитник Нобелове награде за књижевност 1970. је овај израз учинио познатим у западном свету објављивањем своје књиге *Архипелаг гулаг* 1973. године. Извор: <https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%93%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B3> (29.1.2020).

Размишљање о контексту

Сталном причом о дигитализацији стиче се утисак да је релевантно само оно што је дигитализовано или доступно на интернету, па и архивска грађа, односно историјски извори. То нас је навело на размишљање о последицама коришћења и презентовања дигитализованих докумената или делова фондова и збирки, без одговарајућих критеријума и информација.

Размишљања о истраживању и документима истргнутим из контекста почињемо дефиницијом. Контекст (лат. *contextus* od *contestere*) Милан Вујаклија дефинише између осталог и као *скуп околности у којима се даје или је дат неки исказ, укључујући друштвено или физичко окружење; сплет околности и чињеница повезаних с неким догађајем, ситуацијом и сл., које треба познавати да би се дати догађај, ситуација и сл. разумели.*²

О појму контекста у архивистици код нас се размишља од недавно, односно од сусрета са међународним архивским стандардима.³ У архивистичком смислу контекст се дефинише као место настанка и егзистирања једног или више докумената у оквиру архивског фонда; као оквир у којем се ствара, користи и одржава документ; организационе, функционалне и оперативне околности у вези са стварањем, пријемом, складиштењем или употребом документа и његов однос према другим документима; унутрашња структура архивског фонда на коју се документ односи, одређујући однос документа према другим документима оснивача; организационе, функционалне и оперативне околности у којима је документ креиран, коришћен и чуван.⁴

Уласком дигиталног у наше животе и дигитализацијом докумената долазимо до стварања новог контекста у коме егзистирају поједини документи. Дигитализацијом, њихово место и везе са другим ентитетима се мењају, па новим везама са дигитализованим документима који нужно нису фондовска целина, добијају и нови контекст. Исто је и са документима који се објаве на интернету. Они добијају нову димензију веза и односа, чак различиту и од дигитализованих, јер сви дигитализовани документи не морају бити и објављени на интернету. Тако долазимо до тога да један документ који је настао као производ нечијег рада (било да је то правно или физичко лице) у свом основном облику у коме је настао (нпр. папир) у склопу осталих

2 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, 2004.

3 *Стандарди Међународног архивског савета, посебно стандарди ISAD(G) и ISAAR(CPF)*. У Рјечнику архивске терминологије из 1972. нема те одреднице. Доступно на: <http://www.arhivistika.edu.rs/images/strucna%20uputstva/recnik1.pdf> (приступ 29.1.2020).

4 *Вишејезични архивски речник ИЦА* <http://www.ciscra.org/mat/mat/term/6/>; (приступ 20.1.2020) <http://www.ciscra.org/mat/mat/term/2228> (приступ 29.1.2020); о контексту више у: Љиљана Дожић, *Стандарди Међународног архивског савета у контексту савремене архивске парадигме*, Архив, часопис Архива Југославије, бр. 1-2, Београд 2015, 9-22.

докумената истог ствараоца има један контекст, дигитализацијом и новим везама у свету дигитализованих докумената добија неки нови који више није исти, а објављивањем на интернету контекст у коме се појављује тај документ опет добија/ствара нови контекст и нове везе са другим документима и самим тим и могућност за његово другачије поимање и коришћење. Схватање контекста у коме је грађа настала или егзистира у ствари помаже његовом бољем разумевању, његовој веродостојности, целовитости и тумачењу.

Контекст и његово познавање је важно и за историјска истраживања и формирање историјских знања. Дигитална ера и доступност на интернету дигиталних или дигитализованих историјских извора и уопште садржаја намењених оплемењивању човека и његових сазнања, условило је стварање читаве једне гране науке – дигиталне хуманистике.⁵ Међутим, дигитална ера носи са собом неколико проблема који се могу одразити у будућности на историјска истраживања и њене резултате. Поменућемо неке.

1. Сакупљачи историјског материјала.

Све чешће се појединци, установе, правна лица свих врста, невладине организације, мањинске организације, различите друштвене групе, баве прикупљањем архивске грађе, односно материјала за историјска истраживања. Њихово прикупљање и доступност просечном кориснику могу истог навести на одређене закључке о историјским догађајима, личностима, о прошлости уопште. Као пример наводимо од недавно покренут пројекат Недељних информативних новина „НИН“ под називом “Несигурна прошлост – Временска линија 1991-2015 – Нови национални и локални дигитални мултимедијални архив” подржан од ЕУ.

У образложењу пројекта, у тексту који је наведен на фејсбук страници пројекта⁶ са упозорењем „Да се не заборави. Људи и догађаји који су обележили наше животе“, наводи се да захваљујући Медијском архиву „Ебарт“ и његовим партнерима, недељнику НИН и Градској библиотеци Владислав Петковић Дис из Чачка, на Фејсбуку, Твитеру и Инстаграм налогу НИН-а, грађани Србије ће бити подсећани шта су све грађани Србије, региона и света прегурали преко

5 David M. Barry, *Дигитална хуманистика: Први, други и трећи талас*. Доступно на: <http://www.humanistika.org/?p=487> (приступ 29.2.2020). Barry примећује: „Сада је сасвим јасно да ће историчари морати да се ухвате у коштац са изобиљем, а не са оскудношћу. Гугл и Савез отвореног садржаја (Open Content Alliance) су у последње две године дигитализовали неколико милиона књига, и још милионе ће дигитализовати у блиској будућности; Конгресна библиотека је скенирала и на интернету учинила доступним милионе слика и докумената из своје збирке; Проквест (ProQuest) је дигитализовао милионе новинских страна, и скоро свакодневно смо суочени са новим дигиталним историјским материјалима готово незамисливих размера.“ Такође: <https://digitalnakuolemanistika.wordpress.com/2015/03/15/hello-world/> (приступ 29.2.2020).

6 <https://www.facebook.com/neginaproslost/> (приступ 1.2.2020).

својих плећа у веома турбулентних четврт века, почев од 1991. године. Пројекат се реализује уз финансијску подршку ЕУ, а сврха је, наводи се, успостављање мултимедијалног онлајн архива, у коме ће моћи да се нађу поуздане и непристрасне информације о најмање 5.000 догађаја. Такође, аутори подсећају и да је Историја учитељица живота и да ће кроз постове подсећати и терати на размишљање шта смо научили и каква нам је била учитељица.

Свакако да је хвале вредно што желимо да подсећамо на важност памћења и историје, али има и пар проблематичних ствари из угла историчара и архивисте. Нпр. из пар дневних листова „Политика“, „Блиц“ издвајају се поједни чланци. Често из сцена појединачног чланка није могуће наслутити одакле је исти преузет. Текст уредника који прати скен чланка из новина врло често је сугестиван, повезан са дневно-политичким дешавањима. У том смислу ова „историјска“ прича губи на кредибилитету јер не задовољава основне постулате науке, навођење извора, проверљивост и аутентичност, изношење само непобитних чињеница без навођења на закључке читаоца. Из угла архивисте и историчара могло би се рећи да је то уско гледање на догађаје „истргнуте из контекста“

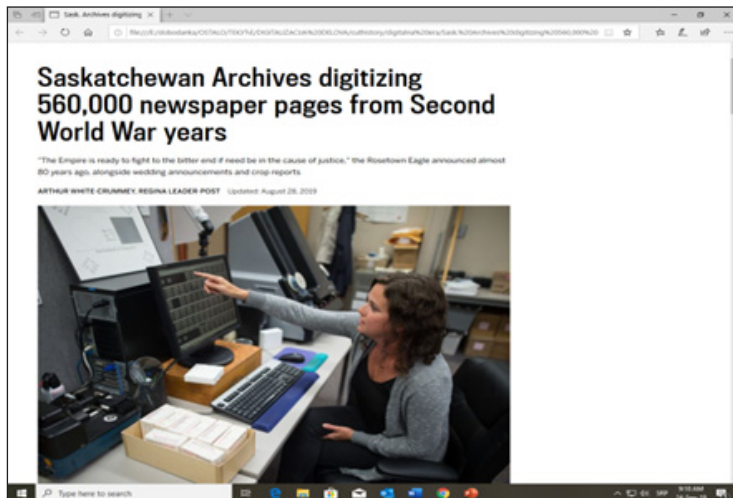

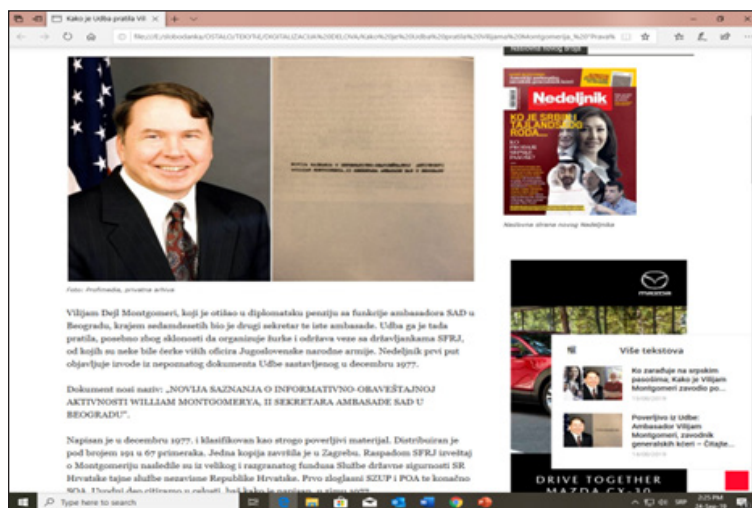
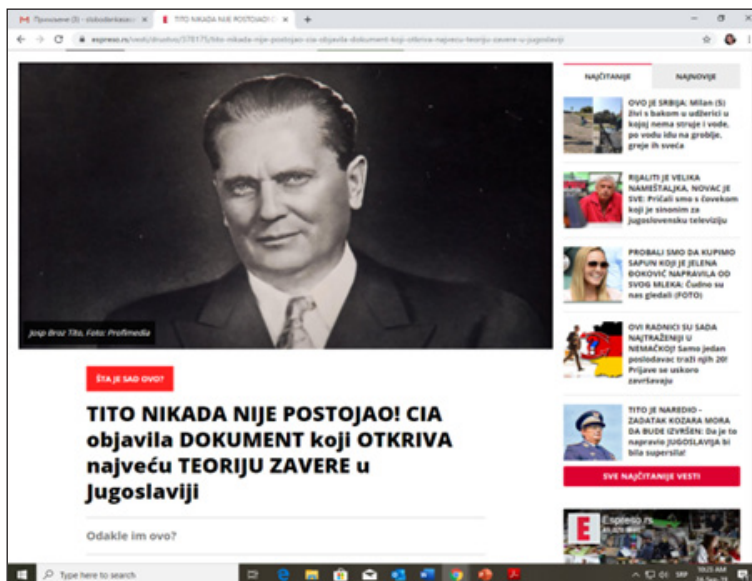
2. Објављивање делова фондова, збирки, колекција... Парцијална дигитализација.⁷

Све чешће се у домаћој, али и страном штампани могу прочитати сензационалистички наслови који обавештавају читаоце да је скинута тајност са одређеног документа или групе докумената, или да су објављени на интернету и доступни итд. Углавном су то документи који бацају другачије светло и разумевање на неке догађаје из прошлости за које је јавност због тренутне актуелне политичке ситуације посебно заинтересована. Наравно, то не значи да је свако објављивање онлајн дигитализованих делова збирки и колекција лоше. Напротив, има и позитивних примера, уколико је то подржано од стране стручних установа које их баштине и које објављивање дигитализованих или дигиталних извора врше у складу са правилима архивистике и историјске науке.

⁷ О парцијалној дигитализацији и њеним последицама видети: Оливера Порубовић Видовић, Дигитализација – изазов данашњице, потреба будућности, *Архив*, Часопис архива Југославије, бр. 2, Београд 2001, 50-60.

3. *Несигурни, неутемељени и сензационалистички закључци* на основу неистражене или недовољно истражене архивске грађе, без примењеног научног метода историјског истраживања, често од стране оних који нису историчари, већ публицисти и сензационалистички новинари, а који имају велики утицај, често погубан на јавно мњење и формирање мишљења о проблемима прошлости.

4. Цензура самих установа које чувају архивску грађу – историјске изворе.

Најопаснији проблем у читавој овој причи је „затамњивање историје“ од самих установа кроз интервенције на архивској грађи, посебно често код дигиталног облика. Такав пример смо имали недавно од стране институције и државе на коју се угледа читав демократски свет. Наиме, недавно се десило да је Државна управа за архиве и документарни материјал (NARA – National Archives and Records Administration) у Вашингтону 22. јануара 2020. године

објавила јавно извињење зато што је на изложби Националног архива у Вашингтону *Rightfully Hers: American Women and the Vote* приказала измењену оригиналну фотографију из музеја Националног архива у Вашингтону.⁸

Ради се о фотографији са протестног марша жена из 2017. године, где су поједини натписи на протестним пароллама, упућени актуелном америчком председнику Доналду Трампу и речи где се помињу поједини женски органи замагљени (на 4 натписа). Фотографија из 2017. године је стављена упоредо са фотографијом са марша 1913. године која је снимљена истим поводом на истом месту. У образложењу и извињењу је наведено да је одлука донета без икаквог спољног утицаја.

Дејвид Ферiero (David Ferrero), који је потписао извињење у име установе признаје да је направљена грешка и да је овим чином веродостојност, која је толико битна у мисији архива, доведена у питање. Наводи и да су започели преиспитивање изложбене политике унутар установе да би избегли да се тако нешто не понови. Извињење су упутили и колегама из архива, музеја, библиотека, образовања и других области. Подсећа да су они владини архиви, да је њихова мисија да очувају и омогуће јавни приступ документима које чувају. Подсећа на важност доступности, али и на поверење у институцију, која је од суштинског значаја за америчку демократију. Јавност је у коментарима позвала да се сачува и ова затамњена слика, односно да се сачува запис о околностима које су довеле до ове грешке, јер је и то део установе, срамотан, како га оцењују, али непобитан.

⁸ <https://aotus.blogs.archives.gov/2020/01/22/accepting-responsibility-working-to-rebuild-your-trust/> (приступ 1.2.2020).

Видимо да ни овакве установе са дугом традицијом и угледом не одолевају увек притисцима. Архивисти су сигурно и у другим земљама, признали то или не, били у ситуацији да приликом излагања појединих докумената или одабира теме, буду цензурисани или да примене аутоцензуру.

Улога архива и установа које чувају историјске изворе у обликовању (историјског) истраживања и (историјског) мишљења

Чињеница да су архивисти као чувари памћења друштва као и историчари који прошлост обрађују само људи свог времена, често утиче на вредносне судове, свесно или несвесно и у односу према архивској грађи. Традиционално посматрање архива као неутралног чиниоца и архивисте као објективног посредника између документа и корисника, без утицаја политике, проживљене прошлости, искустава, личних афинитета или анимозитета постепено нестаје. Њега преиспитује постмодерно схватање науке које не верује у могућност објективне спознаје, а карактерише га критика, сумња, релативност, интересовање за контекст, за позадинске односе, функције.⁹

Архивима и архивистима постмодерни теоретичари приписују моћ у обликовању историјске свести, моћ у одабиру онога што ће бити сачувано и у одабиру онога што ће бити презентовано.¹⁰ Сматрају да се кроз архиве може контролисати сазнање о прошлости у будућности, да су архиви извори моћи у креирању меморије и идентитета појединца и друштва у целини, да су архиви памћење друштва, а да је вредновање основа моћи архива. Улога архивисте се тако доживљава као активна у одабиру онога што ће бити сачувано, па самим тим и у истраживању прошлости и резултатима тог истраживања.¹¹

9 Todor Kuljić, *Postmoderna istorija, Sociologija*, vol. XLV (2003), No 4, Beograd 2003, 289-302. Модерна тврди да је могуће универзално знање, које када се једном спозна важи за све људе у свим временима. Сазнање је директно, неискривљено представљање спољне стварности субјекту. Насупрот томе, постмодерна се ослања на сазнајни скептицизам, пориче могућност разликовања истине од привида. Постмодерни релативизам, да је начело откривања смисла важније од реконструкције и генезе. Пажња постмодерне није усмерена на голу прошлост него на несагласнот садашњице и прошлости, тј. језика којим данас говоримо о прошлости и саме прошлости.

10 Љиљана Дожић, *Стандарди Међународног архивског савета у контексту савремене архивске парадигме*, 14.

11 Živana Hedbeli, *Appraisal in Croatia*, dostupno na: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-8RA88F42/1f11d545-0c85-4b74-986d-77c83b14d9e1/PDF> (приступ 21.1.2020). Хеђбели размишља зашто чувамо/ излучујемо градиво и наводи да се то ради из практичних потреба, јер ни једна земља нема довољно средстава за чување свих својих папира. Људска врста од свог постанка настоји да запамти одређене догађаје и појаве. Архиви су и настали из практичне потребе да се сачувају записи о јавно-правним и приватно-правним, управним, политичким и другим пословима. Архиви су темељ меморије одређеног друштва, народа, организације и појединаца. Али, примећује да је памћење и терет!

Право корисника и обавеза установа на доступност и отвореност: Дигитализација као последица

Варљивост спознаје прошлости на основу сачуваног, неповерење у целовитост и довољност одабраног и сачуваног за формирање релевантних судова, супротстављена је потреби људског друштва за сазнањем и сталним одговорима на питање „ко смо ми?“¹². Свесни смо да историја никада није до краја испричана и истражена, али и свесни да треба тежити да она буде исписана што комплетније, на основу више извора, њихове анализе и упоређивања.

Демократско друштво подразумева право на сопствену културну баштину. *Декларација о људским правима*¹² међу правима која се односе на архиве подразумева право на културну баштину и право на образовање. Доступност архивске грађе се види као предуслов за демократичност и као оруђе за спречавање моћи оних који су контролисали историју, да људском друштву ускрате сазнања о прошлости.¹³

Архиви то тумаче као обавезу на доступност информација које чувају, односно архивске грађе. *Универзална декларација о архивима*¹⁴, *Препорука R(2002) 2 Одбора министара државама чланицама о доступности службених докумената*¹⁵, *Принципи доступности архивске грађе* (Бризбејн 2013)¹⁶, *Етички кодекс архивиста Међународног архивског већа* (1996)¹⁷ само су нека од најчешће помињаних докумената која регулишу питање доступности архивске грађе архивима.

По питању обезбеђивања доступности и аутентичности докумената уопште, али посебно у дигиталној ери, осврнућемо се на *Етички кодекс архивиста* (1996, Пекинг).¹⁸

У члану 1. се каже да је примарни задатак архивиста обезбеђивање интегритета документа који су им поверени на бригу и чување. У извршавању ове дужности они морају да воде рачуна о легитимним, иако понекад

12 Чл. 26. и чл. 27. *Универзална декларација о људским правима*, усвојена од стране Генералне скупштине уједињених нација на 183. седници одржаној у Паризу, 10. децембра 1948. године. Доступно на: http://lokalnefinansije.rs/pbvodic/documents/zakonski_okvir/pravni%20okvir/Univerzalna%20deklaracija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf (приступ 21.1.2020).

13 Erik Norberg, Access to archives: democracy and transparency, *Arhivski vjesnik*, god. 42, 1999, 193-208, 193-194; Слободанка Цветковић, Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији, *Заниси*, бр. 1, Пожаревац 2012, 50-64.

14 http://www.arhivistika.edu.rs/images/ica_universal_declaration_on_archives_2017_bosnian_croatian_serbian.pdf (приступ 29.2.2020).

15 *Recommendation Rec (2002) 2 of the Committee of Ministers and explanatory memorandum Access to official documents*, доступно на: <https://rm.coe.int/access-to-official-documents-recommendation-rec-2002-2-of-the-committe/1680483b2b> (приступ 29.2.2020).

16 https://www.ica.org/sites/default/files/ICA_Access_Principles_CR.pdf (приступ 29.2.2020).

17 http://www.arhivistika.edu.rs/images/eticki_kodeks_arhivista1.pdf (приступ 11.01.2020).

18 Boriša Radovanović, Problematika korišćenja digitalnih kopija kao istorijskog izvora, *Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla, 2011, 283-288.

међусобно супротстављеним, правима и интересима послодавца, власника, особа, које се помињу у документима, и корисника, прошлих, садашњих и будућних. *Објективност и непристараност архивиста су мера њихове професионалности.* Они морају да се одупру сваком притиску, без обзира одакле долазио, а коме је циљ манипулација сведочанством, прикривање или искривљивање чињеница. У члану 2. се наводи да архивисти вреднују, одабирају и чувају архивску грађу у њеном историјском, правном и административном контексту, уз поштовање принципа провенијенције, *омогућавајући тако да се очувају и јасно уоче изворни односи међу документима.* У члану 3. се каже да архивисти треба да *сачувају аутентичност докумената* током архивске обраде, заштите и коришћења, у чл. 4. да треба да обезбеде континуирану доступност и разумљивост докумената. У чл. 6. се каже да треба да промовишу најширу могућу доступност архивске грађе и обезбеде једнаку услугу свим корисницима, да *поштују и право на приступ архивској грађи и право на приватност* и поступају у складу са релевантним законодавством.¹⁹

Етички кодекс је опрезан и свестан свих проблема са којима архивист, а касније и истраживач може доћи у проблем и архивистима даје темељне одговоре на професионалне недоумице.

У Републици Србији електронско пословање, електронски документ, дигитализација и доступност дигитализоване архивске грађе је стављена као приоритет актуелне Владе. У том смислу је та област регулисана са више аката. Донет је сет законских прописа који регулишу питање електронског документа и електронског пословања, али и документа која регулишу питање дигитализације архивске грађе.²⁰ У јануару 2020. године донет је *Закон о архивској грађи и архивској делатности*²¹, претходно су донете *Смернице за дигитализацију културне баштине Републике Србије (2017)*²², измене и допуне *Закона о култури*²³, док је Стратегија развоја културе Републике Србије 2020-2027 у поступку усвајања.

19 Види: Tomislav Škrbić, O ethosu arhivista, *Arhivski vjesnik*, br. 52, (2009), 9-24; Слободанка Цветковић, Етички кодекс архивиста у Србији. Познавање, проблеми, примена, *Arhivska praksa*, br. 19, Tuzla 2016, 218-234; Theo Thomassen, Archivists between knowledge and power - On the independence and autonomy of archival science and the archival profession, *Arhivski vjesnik*, br. 42, (1999), Zagreb 1999, 149-167.

20 *Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању*, “Службени гласник Републике Србије”, бр. 94/2017; *Закон о електронској управи*, “Службени гласник Републике Србије”, бр. 27/2018. Остале прописе видети на сајту Канцеларије за информационе технологије и електронску управу Владе Републике Србије: <https://www.ite.gov.rs/tekst/129/zakoni-i-akta-u-primeni.php> и <https://www.ite.gov.rs/tekst/130/zakon-o-elektronskoj-upravi-i-podzakonska-akta.php> (приступ 20.01.2020).

21 <http://www.arhivistika.edu.rs/images/PROPISI/Zakon%20o%20arhivima%202020.pdf> (приступ 20.01.2020).

22 <http://www.arhivistika.edu.rs/images/smernice-za-digitalizaciju-kulturnog-nasledja-u-republici-srbiji.pdf> (приступ 29.2.2020).

23 “Службени гласник Републике Србије”, бр. 72/2009, 13/2016, 30/2016, 6/2020.

Оно што је предмет нашег интересовања је однос према дигитализацији и презентацији дигиталног кроз прописе. За разлику, на пример од Канаде, чија Национална стратегија за дигитализацију културне баштине је јасно прописала да ће у фокусу дигитализације бити сви *задњи примерци и ризични материјали*, затим 90% целокупног објављеног наслеђа пре 1917, 50% свих монографија објављених пре 1940, сви микрофилмови установа заштите, одабрани архивски фондови и информативна средства, фондови високог интереса који се налазе у више установа, и информативна средства, све историјске мапе, сва грађа од генеалошког значаја...²⁴ Ту је мало шта препуштено случају. За разлику од Канаде, у Смерницама за дигитализацију Републике Србије стоји да о ономе шта ће се дигитализовати, приоритетима и слично одлучују саме установе заштите. У недавно донетом *Закону о архивској грађи и архивској делатности* законодавац је био прецизнији па је дефинисано је да се све што се налази у архивима и проглашено је за културно добро до ступања на снагу Закона микрофилмује у року од 10 година. У циљу промоције архивске грађе, његове доступности, ефикасније обраде и квалитетнијих информативних средстава, Архив Србије развија јединствен информациони систем АРХИС који се постепено имплементира у архивским установама и чијим би обухватом за све архиве у Србији архивска грађа, односно информације о архивској грађи постале доступне у мање – више стандардизованом облику.

У циљу приближавања културне баштине широкој публици, али и научницима- истраживачима Република Србија и сектор за дигитално наслеђе при Министарству културе и информисања, покренули су *Претраживач културног наслеђа*²⁵ који је осмишљен као место за презентовање културног наслеђа које се чува у институцијама културе, архивима, музејима и библиотекама. То је моћан алат чија ће снага зависити од установа које је буду „храниле“ подацима. Видимо га као добар вид усмеравања истраживача, јер их усмерити на установе, а не на самосталан „лов“ и трагање на интернету.²⁶ На тај начин, уз одговорно поступање установа, уз стандардизацију описа добиће се дигитализована културна баштина, дигитализовани историјски извори који ће због свог кредибилитета и интегритета установа бити главни ослонац у свим облицима истраживања прошлости. На тај начин смањиће се произвољна тумачења прошлости, а заинтересовани корисник ће на правом извору, у установама које су за то основане, да провери податке и пронађе одговоре. Дигитализовани историјски извори - архивска грађа, на овај начин,

24 <https://nhds.ca/> (приступ 29.2.2020).

25 <https://kultura.rs/> (приступ 29.2.2020).

26 Интернет странице архива које смо истаживали не обилују са довољно информација, односно корисног материјала за истраживаче. Мало је обавештајних средстава, дигитализоване архивске грађе и информација о методама истраживања у архиву. Детаљније у: С. Цветковић, Доступност архивске грађе и информација о архивској грађи на интернету у архивима у Србији, *Годишњак Историјског архива Пожаревац, Записи*, бр. 1, Пожаревац 2012, 50-63. Слободанка Цветковић, Web 2.0 alati – nove mogućnosti za arhive, *Arhivska praksa* br. 16, Tuzla 2013, 196-209.

организованим и стандардизованим приступом имају шансу да буду на прави начин презентовани као целине, а не делови истргнути из контекста.

Предуслови за дигитализацију и доступност на Вебу

- ✓ Дигитализација не сме бити себи сврха, већ средство за већу доступност и отвореност. Дигитализацијом се не сме манипулисати.
- ✓ У дигиталном свету треба да буду доступни комплетни архивски фондови, сређени и обрађени по архивистичким правилима или комплетне информације о фондовима.
- ✓ Дигитализација архивске грађе треба да буде под надзором надлежних установа заштите, по унапред припремљеним и дефинисаним стандардима и критеријумима и поступцима.
- ✓ Неопходна је транспарентност свих корака у процесу дигитализације и крајњи производ.
- ✓ Поштовање принципа провенијенције и целовитости фонда.
- ✓ Одговорност установа заштите за дигитализовану и презентовану грађу.
- ✓ Омогућити проверљивост дигитализованих копија у оригиналној грађи.
- ✓ Истраживачи треба да добију комплетну информацију о дигитализованој грађи.
- ✓ Дигитализована грађа мора да буде заштићена од накнадних интервенција.
- ✓ Код парцијалне дигитализације потребни су транспарентни и јасно дефинисани критеријуми за одабир докумената који ће бити предочени истраживачу/кориснику.
- ✓ Установа мора да и кроз дигитализацију и објављивање промовише и мисли на поверење корисника.
- ✓ Неопходна је дигитална писменост будућих истраживача и нова методологија историјских истраживања.
- ✓ Информационе технологије и њене предности морају се користити у складу са етичким принципима и од стране архивиста и истраживача/историчара/корисника!

На крају

Дигитализација не сме бити сврха по себи. Не сме се стећи утисак да је релевантно само оно што је доступно у дигиталном облику, јер је далеко доба и тренутак када ће и поред намера државе све бити дигитализовано и доступно на „клик“. Доступност мора подразумевати доступност свих информација

и о ствараоцу, творцу грађе и о самој грађи. Зато акценат треба ставити на квалитетне историјске белешке, на квалитетна информативна средства о грађи. Она морају бити доступна истраживачима и понуђена пре саме грађе.²⁷

Истраживач мора претходно да схвати целину фонда, пре него што добије делове грађе, да би схватио како и зашто је настала, у ком контексту егзистира, какве су корелације са другим документима и целинама/серијама докумената. И у дигиталном свету треба инсистирати на јединству фонда, на животу и раду творца грађе, на његовим везама са другима, његовом месту у друштвеном или државном поретку, а у случају дигитализације серија, група или појединачних докумената истраживача треба усмерити на целину из које је документ потекао. Само тако ће се стећи комплетнија слика и сваки документ разумети у контексту времена, простора у коме је настао, односно делатности ствараоца. Само записи који су комплетни и аутентични могу осигурати одговорност и заштитити лична права. Непотпуна документација доводи у питање ауторитет самих докумената, али и оних који доносе закључке на основу њих. Ако селективно приступамо дигитализацији или селективно чинимо доступним одређене документе или категорије докумената, а без информација истраживачима о томе, и закључци утемељени на њима се доводе у питање. Када недостају информације, ми не знамо да ли је то зато што нису створене или зато што су изгубљене или одбачене.²⁸

Контекст у коме су настали говори много о записима, а питање аутентичности у дигиталном свету добија нову дефиницију и улогу. Дипломатика у доба електронских записа, за разлику од руком писаних мораће бити далеко креативнија.²⁹

Резиме

Слободан приступ архивској грађи уопште, а посебно омогућен приступ грађи у дигиталном облику независно од времена и места истраживања, обогаћује наше знање о људском друштву, промовише демократију, штити права грађана и унапређује квалитет живота, али само под условом одговорног приступа свих чинилаца друштва, почев од државе до крајњег корисника.

27 Важно је пратити шта то интересује историчаре и истраживаче. Пружити потпуну информацију. Пружити сређене и обрађене фондове, добра обавештајна средства – аналитична. Živana Heđbeli, Korinsici, ahrivi, literatura, *Referat je održan na 36. savjetovanju Hrvatskog arhivističkog društva "Trendovi i istraživački programi u suvremenoj arhivistici"*, Poreč, 2-4. prosinca 1999.

28 <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:StPCF2ztwOoJ:www.filos.com/mkrzak/Korisnici.doc+&cd=1&hl=sr-Latn&ct=clnk&gl=rs>. Hrvoje Stančić, *Digitalizacija*, Zagreb 2009, 15-24.

29 Peter B. Hirtle, *Archival Authenticity: An Example*, dostupno na: <https://www.clir.org/pubs/reports/pub92/hirtle/>; (приступ 29.01.2020). Boriša Radovanović, *Problematika korišćenja digitalnih kopija kao istorijskog izvora, Arhivska praksa*, br. 14, Tuzla 2011, 283-288.

Одговоран однос подразумева доступност целовитих фондова и збирки са потпуним информацијама о њима (обавештајним средствима и евиденцијама). У случају доступности појединих докумената или серија потребно је њихово повезивање са целином којој припадају и упућивање истраживача на њих. Само тако, одговорним односом установа и отвореним информацијама, наука, знање и историјске истине се могу борити са псеудонауком и псеудоисторичарима који све чешће заузимају медијске просторе и јавности сервирају неистине, митове и искривљену прошлост. Архиви као одговорне установе на најадекватнији начин могу помоћи у разоткривању митова, заблуда и историјских полуистина одговорним приступом дигитализацији и одговорним начином за доступност дигитализованих докумената.

Summary

Free access to archives in general, and especially access to digital materials regardless of time and place of research, enriches our knowledge of human society, promotes democracy, protects citizens' rights and improves the quality of life, but only under the condition of responsible access to all factors of society. from the state to the end user. Responsible attitude implies the availability of complete funds and collections with complete information about them (intelligence and records). In case of availability of individual documents or series, it is necessary to connect them with the whole to which they belong and refer the researcher to them. Only in this way, with the responsible attitude of institutions and open information, science, knowledge and historical truths can fight pseudo-science and pseudo-historians who increasingly occupy media spaces and serve untruths, myths and distorted past to the public. Archives, as responsible institutions, can most adequately help unravel myths, misconceptions and historical half-truths through a responsible approach to digitization and a responsible way for the availability of digitized documents.